

Наталія Янчук

Житомирський державний університет
імені Івана Франка

Фразеологічні одиниці в поетичній спадщині Миколи Никончука

У статті розглянуто фразеологічні одиниці, що функціонують у поетичному мовленні Миколи Никончука, та з'ясовано їх роль у поетичній збірці «Її величність жінка».

Ключові слова: Микола Никончук, фразеологічні одиниці, поетична збірка, функції фразеологізмів.

Микола Никончук – мовознавець-діалектолог, педагог, поет, багатогранна діяльність якого відома не лише в Україні, а й далеко за її межами. Його наукова спадщина досліджувалася й у майбутньому буде досліджуватися сучасними мовознавцями – його колегами, учнями, послідовниками. Однією з цікавих сторінок багатогранного таланту науковця та поета є його поетична творчість, досліджувати яку почали ще за життя поета¹ та продовжують після його смерті².

Поетичний талант Миколи Васильовича представлений цілою низкою поетичних збірок, як-от: "Зворини" (1992), "Незгаркамінь" (1993), "Грезно" (1996), "Її величність жінка" (1999), "Голгофа" (2000), "Тріумфальна арка" (2000) та ін.

Мовлення поетичних творів Миколи Никончука становить значний інтерес для дослідників, що пояснюється вживанням різноманітних мовних засобів, серед яких, на нашу думку, на велику увагу заслуговують фразеологічні одиниці. Адже вони, будучи своєрідним засобом вираження

¹ Ольховик Т. Діалектна лексика в поезії М. В. Никончука // Велике лядо: Збірник наукових статей, присвячений 60-річчю доктора філологічних наук, професора Миколи Васильовича Никончука. – Житомир, 1997. – С. 144 – 149.

² Гримашевич Г. І. Поліський світ у поетичній творчості Миколи Никончука // Волинь-Житомирщина. – Житомир, 2010. – Вип. 22. – Т. I. – С. 339 – 348; Халін В. Полісся та Полісизми в поезії М. Никончука // Волинь-Житомирщина. – Житомир, 2010. – № 22. – Т. I. – С. 369 – 373.

експресії, надають мові художнього твору краси, образності, емоційності і, звичайно ж, – національного колориту.

Предметом мовознавчих розвідок уже були дослідження особливостей вживання діалектної лексики та полісизмів у мовленні М. В. Никончука (Т. Ольховик, Г. Гримашевич, В. Халін). Фразеологічні ж одиниці, якими багате поетичне мовлення Миколи Васильовича Никончука, ще не були предметом наукового дослідження.

Об'єктом нашого дослідження є поетична збірка "Її величність жінка", а предметом ми обрали фразеологічні одиниці, вжиті в збірці.

Фразеологічні одиниці активно вживаються в усіх поетичних збірках автора, але нами не випадково обрано збірку «Її величність жінка»: саме в цій збірці автор розкриває багатогранний образ жінки – матері, коханої, трудівниці, берегині родинного вогнища, – використовуючи різноманітні мовні засоби, у тому числі й фразеологізми, які якнайвиразніше передають емоції автора та переживання ліричного героя, адже саме «доречно вжитий і вміло акцентований сталий вислів здатний замінити багатослівну логічну побудову, образно узагальнити (резюмувати) сказане, поживавити мовлення й надати йому емоційно-експресивної тональності»³. Через фразеологічні одиниці автор передає людські стосунки та їх наслідки, найтонші відтінки духовного світу жінки та ліричного героя, їх почуття та переживання, адже «фразеологія покриває переважно ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, з психічними особливостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовою стороною психіки, індивідуально-типологічними особливостями особистості тощо»⁴.

Багатство мовлення, як відомо, досягається використанням не лише різноманітних лексичних одиниць, а й фразеологічних, які, виконуючи так

³ Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя, 2002. – С. 230

⁴ Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативно-прагматическом освещении: Автореф. дис. ... д-ра филолог. наук. – Ташкент, 1989. – С. 29 – 30.

само, як і слово, номінативну функцію, характеризуються експресивністю та емоційністю, що досягається завдяки переносному, метафоричному, рідше – метанімічному, значенню. У мові поряд із словами нерідко функціонують аналогічні за значенням фразеологізми, які служать для позначення різних понять. Як мовна одиниця вищої організації, фразеологізм здатний точніше передавати те чи інше поняття, ніж слово, адже, означаючи предмет, ознаку, дію, спосіб дії тощо, здебільшого дає ще додаткову інформацію про них. Крім того, фразеологічне вираження набагато експресивніше від лексичного, бо має образний або порівняльний характер⁵.

Фразеологізми здавна вважаються однією зі специфічних рис кожної мови. Вони набагато виразніше, ніж окремі слова, розподіляються в певних структурно-функціональних стилях, виявляючи свою належність до кожного з них, а також до сфери усного чи писемного мовлення, мають більш яскраве експресивне чи емоційне забарвлення, що особливо виявляється в художньому мовленні, зокрема – у поетичному. Навколишня дійсність у фразеології відбивається частково – переважно через емоційну сферу, передаючи не лише предметну, а й естетичну інформацію, що викликає в читача як уяву, так і переживання.

Поява фразеологічних одиниць зумовлена потребою дати конкретну й образну оцінку предметам, явищам, подіям, що уже мають словесну назву. Доречно вжиті фразеологізми впливають на читача, допомагають глибше розкрити думку, роблять твір колоритнішим, емоційнішим, засвідчують індивідуальний стиль автора.

Застосування фразеологічних одиниць у творі допомагає письменникові не лише передати певну інформацію, а й висловити при цьому своє ставлення до неї, адже фразеологізми, виступаючи складним лінгвістичним знаком, виконують функцію найменування, хоч їм у першу чергу притаманне характеризуюче начало.

⁵ Неровня Н.М. Фразеологізми, його синоніми і варіанти // Культура слова. – Вип. 28. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 45 – 47.

Основна функція слова – номінативна, фразеологізму — експресивно-оцінна: призначення фразеологічних одиниць — не стільки називання якихось нових явищ чи почуттів, скільки образно-емоційна оцінка всього, що оточує людину, а також її емоцій, почуттів тощо.

Фразеологізми – винятково точний стилістичний інструмент, і працює він безвідмовно в руках тільки справжнього художника слова⁶, яким, безсумнівно, є Микола Никончук.

Фразеологія збірки, як і лексика взагалі, різноманітна як за семантикою, так і за структурою. Автор використовує фразеологічні одиниці, які позначають різні сторони людського буття, міжособистісних стосунків тощо. Тому цілком доречним є функціонування фразеологічних одиниць, що позначають експресивні характеристики:

зовнішнього вигляду персонажів: щічки **полум'ям горять** (23)⁷, **чиста, як сльоза** (41), **вабить око** (84);

психічного (емоційного) стану: людина **на сьомому небі** (28), **з ума зійти** (37), тоскно **на душі** (59), **один у всьому світі** (79), **мов перст** (81), **тобі не легше на душі** (109), **спокій не бере** (147);

рішучість: на звіра з **кулаками** ладна **кинутись** одна (195):

почуття хвилювання, страху: **бентежить** у мене **дух** (22), у серці **сумнів** постає (11), **не дає спокою** (65), **просто страх** (72), **ніколи ще так серце не боліло** (152).

Крім широкого спектра фразеологічних одиниць на позначення емоцій, автор використовує фразеологізми, що називають реалії об'єктивного світу: **грізна сила** (152), переступають на **останній план** (176), **лиха біда** (178), як уваги **добрий знак**(194), – а також називають різного роду дії, що надає мовленню поряд із експресивністю ще й динамічності та краще напружує увагу читача: **краса заповонила світ** (14), **краса лишає слід** лише в **серцях**

⁶ Бабиц Н. Д. Багатство фразеології як ознака народності мови творів Олеся Гончара //Літературний процес і творча індивідуальність письменника (на матеріалі творчості О. Гончара): Тези доповідей обласної конференції. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 131.

⁷ Тут і далі цитуємо, вказуючи в дужках лише сторінку, за: Никончук М. Її величність жінка. – Житомир, 1999. – 272 с.

(14), найтонші фарби доживають вік (14), співи ллються (15), пливе між пальців (18), душу не суши (74), візьми себе у руки (78), втрачаєш глузд (78), прихилиш голову (79), світом нудиш (82), до плеча горнуй (109), нема снаги затамувати біль, покою рукам не дають (126), сказав рішуче, прямо в лоб (135), згубили душу (175), сплине час (187), ні на крок не відступлю (188), віри не йняла (188), не дивлюсь під ноги (189).

З погляду емоційно-експресивного у творах переважають фразеологізми на означення високого ступеня якості, інтенсивності дії, часто зі схвальним забарвленням: щічки полум'ям горять (23), людина на сьомому небі (28), з ума зійти (37), натхненню немає кінця (39), чиста, як сльоза (41), з голови до ніг (69), від голови і аж до самих ніг (102), у саме серце вразили (125), радує око (172), ніколи ще так серце не боліло (152).

Потрібно відзначити, що в поезіях збірки широко представлені фразеологічні одиниці, складовим компонентом яких виступає соматична лексика, зокрема слова на позначення тих органів, які в народі завжди пов'язували із процесами пізнання навколишньої дійсності (органи чуття). Не випадково слова *серце* – найважливіший орган людини – та *душа* функціонують у складі фразеологізмів, які передають душевний стан та переживання автора: ніколи ще так серце не боліло (152), у саме серце вразили (125), стріли брів влучили прямо в серце (69), у серці сумнів постає (11), не радують серце (53); тобі не легше на душі (109), тоскно на душі (59), душу не суши (74). Уживання таких фразеологічних одиниць пояснюється тим, що в народі саме лексеми *серце* й *душа* пов'язують із емоційним станом людини, з її радощами й печаллями, болями й тривогами.

Активно використовує автор фразеологічні одиниці, до складу яких входять інші соматизми: не втратила голову (розум) (141), прихилиш голову (79); покою рукам не дають (126), поглянь менів вічі (121), перед очима, як мара, стоїть (70), до плеча горнуй (109), вабить око (84), з голови до ніг (69), благоговійно станем на коліна (13).

Підсилення інтенсивності дії автор досягає за допомогою поєднання таких соматичних елементів, як **голова і ноги**:

Роздери плаття з **голови до ніг** (69);

І всю тебе натхненно обцілюю **Від голови і аж до самих ніг** (102)

Функціонування соматичної лексики в складі фразеологізмів пояснюють екстралінгвальними чинниками: «органи відчуттів, через які відбувається процес пізнання навколишнього світу, і ті органи, за допомогою яких здійснюються найрізноманітніші дії і процеси (первинним і універсальним органом праці зокрема є рука), відігравали виняткову роль у житті людини. Орієнтацію у просторі, свою оцінку оточення тощо людина здавна співвідносила насамперед із частинами свого тіла»⁸.

Автор використовує фразеологічні одиниці не лише з метою передачі емоційного стану ліричного героя, багато фразеологізмів використано з метою характеристики жінки – захоплення її красою та рішучістю: на звіра з **кулаками** ладна **кинутись** одна (195), щічки **полум'ям горять** (23), з **ума зійти** (37), **не радують серце** (53), **не втратила голову** (141)

Інтенсивність дії або ознаки автор виражає поєднанням двох фразеологізмів в одному висловлюванні: **нема снаги затамувати біль** (119), а також використовуючи фразеологізм у ролі синоніма до слова: сказав *рішуче*, **прямо в лоб** (135), що також є своєрідним авторським прийомом. Адже використані поряд зі словом близькі до нього за значенням фразеологічні звороти, «які, будучи вживаними після слова-синоніми, більш чітко окреслюють його значення або значно підсилюють емоційність сприйняття відповідних предметів, явищ, ознак»⁹.

Душевні переживання ліричного героя автор підсилює вживанням цілої низки фразеологічних одиниць, так званих ампліфікацій них рядів, що передають його стан:

⁸ Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 102-103.

⁹ Алефіренко М. Ф. Синонімічні відношення слів і фразеологізмів // Культура слова. – Вип. 32. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 9 – 13.

– у поезії «Муки»: **десятою дорогою обходиш (78), візьми себе у руки (78), втрачаєш глузд (78), я сам не свій (78)**;

– у поезії «Зрада»: **з мислями тривожними зібратися (115), душа болить, все валиться із рук (с 115)**.

Найвищу міру захоплення автора (ліричного героя) підсилює вживання низки фразеологізмів, які передають інтенсивність вираження певної ознаки:

Тернові очі – в казці не сказати,

І личко – з нього чисту воду пить (94).

Уживання в поетичному мовленні не лише окремих фразеологічних одиниць, а й так званих ампліфікаційних рядів, які характеризуються нагромадженням фразеологічних одиниць у певному контексті, є засобом створення експресії, емоційного підсилення висловленої у творі думки: **не дадуть мені, люба, до смерті покою (68), (до смерті + не дати покою), ходять слухи..... ні к чому руки не стоять (184)**.

Поезіям збірки властивий композиційний прийом використання фразеологічних одиниць у заголовку поезії з метою встановлення контакту з читачем: **Господи, дай мені сили (76)**, – чим автор, з одного боку, привертає увагу читача до поезії, а з іншого – звертанням до Господа виражає побажання чого-небудь, у нашому випадку – сили пережити певні розчарування в коханні.

Із подібною метою автор використовує такі одиниці й на початку поезії – **Не обминеш на конях сивих Те, що призначено судьбою (154)**, а також у кінці – завершальний акорд, ніби підсумок, що служить не лише констатації чогось, а, передовсім, його характеристики: **Хай святиться ім'я твоє (33)**.

Уживаючи фразеологізми релігійної тематики, які в нашому мовленні набули статусу крилатих виразів, автор показує надприродний характер людських почуттів та вчинків: **Хай святиться ім'я твоє (33), Господь дав (144), Бог забрав (145), Бог тому свідок (146), Хлопець вродився, Господу хвала (160), Чи Господь на нас кару наслав? (169) А, слава Богу, остались живі (172)**. При цьому автор у мовленні не випадково використовує вирази, до

складу яких входять назви *Бог* і *Господь*, адже українцям здавна притаманне відчуття Бога в серці, постійний зв'язок із ним, тому свої вчинки та переживання ми часто пов'язуємо з Богом, багато людських вчинків і почуттів залежать від Божої волі. Отже, такі вирази служать для вираження захоплення, подиву, відчаю, розпачу, радості, страждань залежно від комунікативної мети.

Привертає увагу читача й використання у поезіях фразеологічних одиниць, які містять у своєму складі числівники: **десятою дорогою** обходиш (78) (у значенні «обминати десятою дорогою, уникати зустрічі з ким-небудь»); Вона в **тридев'ятому царстві**, А я – в **тридесятім краю** (77) (у значенні «дуже далеко» або «невідомо де»), **один у всьому світі** (79).

Фразеологічні одиниці різних тематичних груп допомагають виразніше, емоційніше та експресивніше відобразити різні явища дійсності, посилюють емоційність та експресивність висловлювання. Як показує аналізований матеріал, у поезіях збірки поряд із іншими переважають усе ж таки емоційно-оцінні фразеологічні одиниці, які виконують характеризуючо-номінативну, експресивно-оцінну та образно-виразову функції, що зумовлено творчим задумом автора і цілком відповідає змісту збірки. Такі одиниці характеризується прозорою внутрішньою формою, яскравим емоційно-експресивним забарвленням, багатою семантикою, збагачують наше мовлення, роблячи його колоритним, емоційним, виразним.

Аналіз фразеологічних одиниць, вжитих Миколою Никончуком у поетичній збірці, показав їх багатство та різноплановість і підтвердив тезу про те, що тільки справжній митець здатен так майстерно використовувати виражальні можливості мови задля досягнення певної комунікативної та естетичної мети, передаючи емоції та переживання ліричного героя.

Наталья Янчук

Фразеологические единицы в поэтическом наследии Николая Никончука

В статье рассматриваются фразеологические единицы, которые функционируют в поэтической речи Николая Никончука, и определена их роль в поэтическом сборнике «Ее величество женщина»

Ключевые слова: Николай Никончук, фразеологические единицы, поэтический сборник, функции фразеологизмов.

Nataliya Yanchuk

Phraseological units in Mykola Nykonchuk`s poetic heritage.

The article considered phraseological units, which are functioning in Mykola Nykonchuk`s poetic speech and found out their role in a collection of poetry “Her Majesty the woman”

Keywords: M. V. Nykonchuk, phraseological units, a collection of poetry, functions of phraseological units.